

3.2. Діти, які перебувають у конфлікті із законом

Починаючи з 2000 року, рівень злочинності в дитячому середовищі в Україні постійно зменшується. Зменшення рівня дитячої злочинності відбувається не тільки в абсолютних значеннях, а і у відносних показниках – частка неповнолітніх, які учинили злочини у 2000 році, становила 1,19 % всієї чисельності дітей у віці 14–17 років, а у 2011 році – 0,95 % відповідно. Однак, починаючи з 2010 р., спостерігається незначне зростання кількості злочинів, скоєних неповнолітніми або за їх участю (рис. 3.2.1). Разом із тим чисельність неповнолітніх, які вчинили злочин у 2011 р., почала поступово зменшуватися після незначного зростання у 2010 р. (рис. 3.2.2). Такі коливання рівня злочинності в дитячому середовищі обумовлені введенням у дію норми щодо зменшення у п'ятнадцять разів мінімальної вартості майна, необхідної для кваліфікації відповідних діянь як злочинів проти власності (крадіжки, шахрайства тощо) (Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за викрадення чужого майна» (від 04.06.2009 р. № 1449-VI)) та зростанням чисельності багатоепізодних кримінальних справ, порушених стосовно однієї дитини.

98

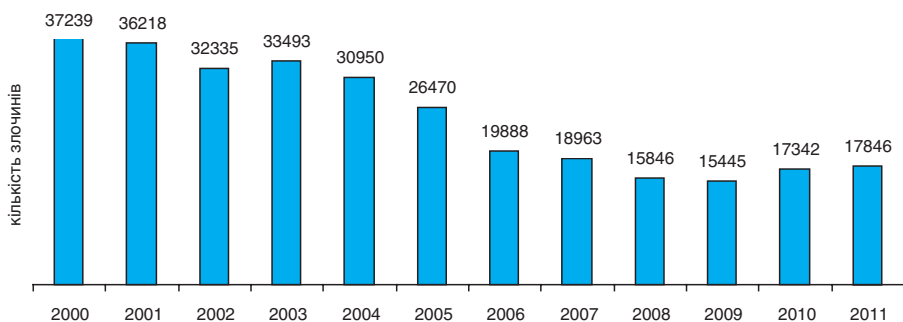

Рис. 3.2.1. Відомості про кількість злочинів, учинених неповнолітніми або за їх участю (за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Структура підліткової злочинності залишається незмінною протягом останніх років. Переважна більшість усіх злочинів, які скоюють неповнолітні, – це злочини майнового характеру. За даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2011 році майже 68,9 % неповнолітніх, які вчинили злочини, скоїли крадіжки (у 2010 р. – 66,2 %), 10 % – грабіж (у 2010 р. – 10,8 %), 5,3 % – хуліганство та 5,2 % злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (у 2010 р. 4,9 % та 4,8 % відповідно).

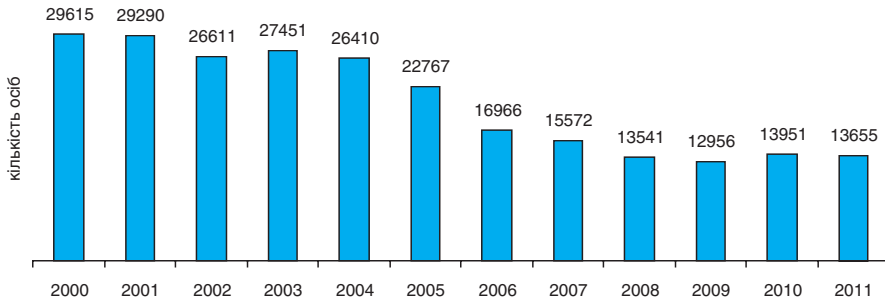

Рис. 3.2.2. Відомості про неповнолітніх, які учинили злочин протягом року (за даними Міністерства внутрішніх справ України)

Слід відмітити, що у 2011 році відбулося зменшення чисельності таких видів злочинів, скоєних неповнолітніми, як:

- умисні вбивства – на 22,4 %;
- умисні тяжкі тілесні ушкодження – на 8,5 %;
- грабежі – на 5,7 %;
- розбої – на 24,9 %;
- шахрайства – на 7,3% .

У 2011 році кожен десятий неповнолітній (10,5 %) із числа неповнолітніх, які скоїли злочини, вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння, майже кожен другий (47,8 %) – у групі. Проте слід зазначити, що чисельність неповнолітніх, які скоюють злочини в стані алкогольного сп'яніння, поступово зменшується – у 2011 р. на 3,7% до показника попереднього року, у 2010 р. – на 17,1 %, якщо порівнювати з 2009 р. Значний вплив на криміногенну ситуацію в підлітково-му середовищі має незайнятість дітей. Так, за даними Міністерства внутрішніх справ України, майже 33 % від загальної кількості неповнолітніх, які викриті в злочинній діяльності, не навчалися та не працювали, майже кожен третій неповнолітній, викритий у злочинній діяльності, є учнем школи (5 236), майже кожний восьмий – учнем ПТУ (1 764).

Протягом останніх років продовжується також позитивна тенденція попередніх років зниження абсолютної чисельності неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей. Їх чисельність у 2011 році скоротилась на 16,3 % проти 2010 року та на 57,4 % – проти 2000 року (див. рис. 3.2.3)

Зменшення абсолютної чисельності неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ, супроводжується і зменшенням їх відносної частки. Так, якщо у 2000 році на обліку перебувало 39 806 неповнолітніх або 1,28 % загальної чисельності неповнолітніх (вік 14–17 років), то у

2011 р. – 16 971 дитина або 0,9 % загальної чисельності неповнолітніх. Якщо порівнювати з 2000 р., серед цих дітей зростає частка тих, хто має одного з батьків (у 2011 р. – 30,9 % (5 250), у 2000 р. – 26 % (10 373)), не мають батьків (у 2011 р. – 4,9 % (830), у 2000 р. – 2,2 % (879)), виховуються в дитячих будинках, інтернатах (у 2011 р. – 5,3 % (907), у 2000 р. – 2,6 % (1 032)). Серед цих дітей збільшилась і частка дівчат – якщо у 2000 році дівчата становили 7,9 % всієї чисельності дітей, які перебували на обліку, то у 2011 році – 12,7 %. Проте серед їх загальної чисельності зменшилась частка дітей, які не навчалися і не працювали (у 2011 р. – 17,3 % (2 932 осіб), у 2000 р. – 25,2 % (10 026 осіб)).

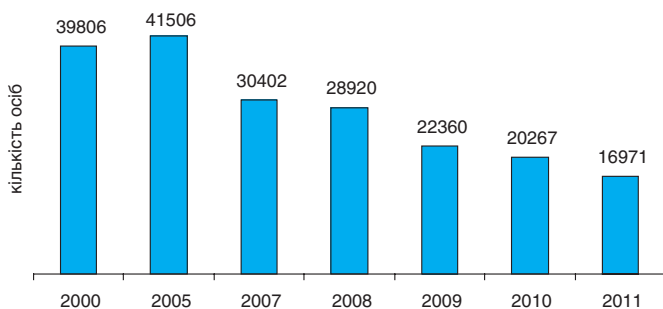

Рис. 3.2.3. Чисельність неповнолітніх, які перебувають на обліку в органах внутрішніх справ (за даними Міністерства внутрішніх справ України)

У 2011 році 8 686 неповнолітніх (або 63,6 % тих, хто підозрювався у скоєнні злочинів) були засуджені за скоєння злочинів. Структура видів злочинів, щодо яких були засуджені діти, залишається незмінною протягом останніх років: найбільша частка з них була засуджена за крадіжки (64,5 % у 2011 р., 43,9 % у 2009 р.), грабіж (11,7 % у 2011 р., 20,6 % – у 2009 р.), злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту (2011 р. – 5,4 %, 2009 – 7,2 %).

У 2011 році продовжилася тенденція попередніх років щодо скорочення чисельності неповнолітніх, які були засуджені до позбавлення волі й відбувають покарання у виховних колоніях для неповнолітніх (див. рис. 3.2.4), що свідчить про відносну гуманізацію судової системи щодо дітей, які скоїли злочини. Так, частка неповнолітніх, які були засуджені до позбавлення волі у 2011 році, становить майже 10 % (у 2007 р. – 11,2 %, у 2000 р. – 12,3 %) до загальної чисельності неповнолітніх, які були засуджені за скоєння злочинів. У зв'язку зі зменшенням кількості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, у 2011 році скоротилася з 10 до 8 і чисельність виховних колоній для неповнолітніх.

Під час перебування у виховних колоніях неповнолітні продовжують одержавнювати повну загальну середню освіту й опановують різні професії. Система їх професійної підготовки у виховних колоніях зорієнтована на підготовку фахівців за спеціальностями, які користуються попитом на рин-

ку праці. У 8 професійно-технічних училищах при виховних колоніях здійснюється навчання за 19 ліцензованими професіями.

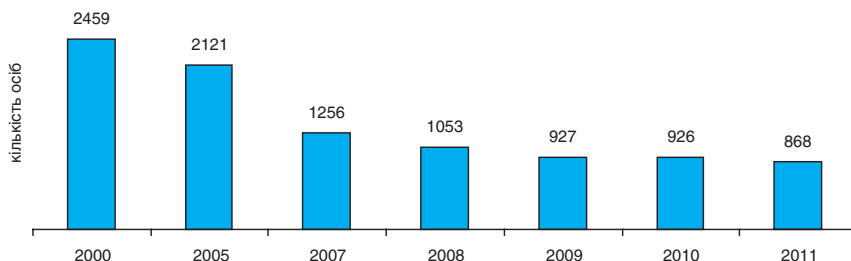

Рис. 3.2.4. Чисельність неповнолітніх, які виховувалися у виховних колоніях для неповнолітніх (за даними Державної пенітенціарної служби України)

Важливим елементом ресоціалізації засуджених неповнолітніх у місцях позбавлення волі є створення умов для відпочинку, корисного дозвілля та участі в культурному житті суспільства. Для цього у виховних колоніях організовано роботу 40 гуртків культурно-мистецького та спортивного спрямування, працюють бібліотеки. За даними Державної пенітенціарної служби України, у виховних колоніях функціонує 155 гуртків, з яких 69 – шкільних, 40 – художньо-прикладної творчості, 20 – професійної спрямованості, 26 – спортивних.

У 2011 році у виховних колоніях запроваджено нову методику просвітницько-профілактичних програм у роботі з неповнолітніми з питань ВІЛ-інфекції, наркозалежності, ІПСШ та ризикованих форм поведінки «Сходинки», яка розроблена вітчизняними науковцями на базі програми міжнародної організації «Право на здоров'я». За півроку до звільнення засуджені неповнолітні проходять спеціальний курс інформаційно-консультативної і психокорекційної роботи, спрямованої на покращення адаптивних та інтеграційних можливостей підлітків, надання їм знань і навичок щодо вирішення соціально-побутових питань і ведення здорового способу життя.

Під час підготовки до звільнення, а також після звільнення з місць позбавлення волі засудженим неповнолітнім та неповнолітнім, засудженим до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, надається соціальна допомога працівниками центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Так, за даними Міністерства соціальної політики України, у 2011 році соціальні працівники центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді допомогли 404 неповнолітнім у відновленні документів, 87 – в отриманні реєстрації, 54 – у працевлаштуванні, 2589 – у відновленні або налагодженні соціальних зв'язків, 279 – у влаштуванні на навчання, 247 – у вирішенні житлово-побутових проблем тощо. Допомогу неповнолітнім, які звільняються з місць позбавлення волі, надають і різноманітні громадські організації.

Проте статистичні дані та результати досліджень свідчать про неефективність наявної системи соціальної допомоги дітям, які перебувають у конфлікті із законом. Так, за даними Державної пенітенціарної служби України, у 2011 році до засудження 147 осіб (11 %) виховувалися у спеціальних виховних закладах Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України (училища соціальної реабілітації, інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування). Раніше притягувалися до кримінальної відповідальності та відбували покарання, не пов'язані з позбавленням волі, – 797 осіб (59 %), а 107 (8 %) – повторно засуджені до позбавлення волі. За даними Міністерства внутрішніх справ України, кожен четвертий (24,1 %) неповнолітній, який підозрювався у скоєнні злочинів, раніше вже вчиняв злочин.

А дослідження системи забезпечення прав неповнолітніх і молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі, та їх доступності до якісних послуг із соціальної адаптації, проведене у 2011 році Всеукраїнським громадським центром «Волонтер» спільно з Аналітичним центром «Соціоконсалтинг» та Державною пенітенціарною службою України за підтримки Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) зафіксувало існування низки проблем, які суттєво впливають на ефективність процесу соціальної адаптації та попередження рецидивної злочинності. Так, дослідники дійшли до висновку, що поєднання жорсткої регламентації життєдіяльності в колонії, відсутності ефективної соціальної інфраструктури за місцем проживання та складних обставин життя підлітків у сім'ї часто стає на заваді їх ресоціалізації та адаптації до суспільства.

Основними проблемами у влаштуванні неповнолітніх та молоді, які звільнилися з місць позбавлення волі, є брак робочих місць за 5 % квотою, низький освітній та кваліфікаційний рівень багатьох звільнених, їх небажання працювати на робочих місцях з низьким рівнем оплати праці, небажання роботодавців приймати на роботу звільнених з місць позбавлення волі, відсутність у частини звільнених, передусім у дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, молоді з їх числа, документів (свідоцтва про народження, паспорта) та/або реєстрації, житла. Так, за результатами дослідження кожен сьомий із числа неповнолітніх та молоді, хто готується до звільнення, не впевнений, що в нього буде місце проживання. Чимало звільненої молоді потребує матеріальної допомоги на побутове влаштування (для оформлення документів, придбання одягу, взуття, предметів особистої гігієни тощо)¹.

Результати дослідження засвідчили також низький рівень співпраці суб'єктів патронажу щодо соціальної підтримки неповнолітніх та молоді, які звільнилися з місць позбавлення волі, особливо державних установ/закладів із громадськими організаціями. Недостатня результативність взаємо-

¹ Удосконалення системи забезпечення прав та можливостей, пов'язаних із реінтеграцією у суспільство неповнолітніх та молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження / Автор. кол. : Т. Журавель, І. Демченко, О. Кочеміровська, О.Вакуленко, А. Зінченко, М. Костючок, Н. Белоносова. – К.: Державна пенітенціарна служба України, Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ). – 2011. – с.107–108.

дії соціальних інститутів щодо реінтеграції (зокрема побутового і трудового влаштування) звільнених пов'язана в першу чергу з обмеженими можливостями (ресурсними, кадровими) та низькою зацікавленістю суб'єктів соціального патронажу в позитивних якісних результатах своєї діяльності².

Досить часто однією з причин скоєння правопорушень дітьми є умови виховання в родині, де батьки ухиляються від виховання своїх дітей, учиняють насильство над ними та виявляють жорстокість. За даними Міністерства внутрішніх справ України, за результатами 2011 року за невиконання обов'язків щодо виховання дітей до адміністративної відповідальності (ст. 184 КУпАП) притягнуто більше ніж 41,6 тис. батьків або осіб, що їх замінюють. При встановленні причин та умов, які призводять до скоєння дітьми правопорушень, стосовно дорослих осіб порушено 1 946 кримінальних справ за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), у тому числі за втягнення в пияцтво – 138 та заняття жебрацтвом – 51. За вчинення насильства в сім'ї (ст. 173-2КУпАП) або невиконання захисного припису відносно дорослих складено 100 663 протоколи, винесено 98 597 офіційних попереджень про неприпустимість учинення насильства в сім'ї. Виявлено 4 751 правопорушення за доведення неповнолітнього до стану сп'яніння (ст. 180 КУпАП). За неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ст. 137 КК України) порушено 26 кримінальних справ, за експлуатацію дітей (ст. 150 КК України) – 14. Відносно дорослих порушено 272 кримінальні справи за ст. 156 («Розбещення неповнолітніх») КК України та 61 — за ст. 155 («Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості») КК України, порушено 117 кримінальних справ — за схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, їхніх аналогів (ч. 2 ст. 315 КК України).

Наведені дані свідчать про нагальну необхідність розвитку та підвищення ефективності надання соціальних послуг у громаді для дітей, які проживають у неповних сім'ях, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; а також удосконалення системи соціальної роботи із сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Принципово нові положення, філософія і спрямованість профілактичної роботи серед дітей закладені в Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (затверджена Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011). Концепція спрямована на удосконалення системи профілактики дитячої злочинності на основі застосування відновних та проактивних методик; сприяння розвитку відновного правосуддя; створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації.

² Удосконалення системи забезпечення прав та можливостей, пов'язаних із реінтеграцією у суспільство неповнолітніх та молоді, які перебувають у місцях позбавлення волі : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження / Автор. кол. : Т. Журавель, І. Демченко, О. Кочемировська, О. Вакуленко, А. Зінченко, М. Костючок, Н. Белоносова. — К. : Державна пенітенціарна служба України, Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ). — 2011. — с. 108.

З метою реалізації проголошених Концепцією завдань розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. № 1039 затверджено план заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, який визначив низку необхідних заходів нормативно-правового, організаційного, методичного, інформаційного та кадрового забезпечення, а також виконавців і строки їх виконання.

Система відновного правосуддя як засіб запобігання дитячим правопорушенням протягом останніх 10 років активно впроваджуються в Україні силами Українського Центру Порозуміння та інших неурядових організацій. У рамках програм Центру створено більше 100 Шкільних служб порозуміння в 10 областях України та запроваджено в пілотних регіонах трирівневу модель профілактики злочинності на рівні громад. Перший рівень моделі передбачає роботу в школах з метою надання дітям знань та навиків, щоб вирішувати свої конфлікти мирним шляхом за допомогою медіації та кіл. Завдання моделі на вторинному і третинному рівнях полягає в тому, щоб забезпечити можливість для примирення осіб, які скоїли правопорушення, з їхніми жертвами.

У 2011 році з метою захисту прав дітей, які потерпіли від протиправних посягань чи стали свідками злочину, почала впроваджуватися методика роботи «Зелена кімната». Зокрема, за сприяння Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда-Україна», який протягом 2010–2012 рр. проводить роботу зі впровадження процесуальних практик «дружніх до дітей», було обладнано 4 «зелені кімнати», розроблено й надруковано методичні рекомендації з обладнання та використання таких кімнат, підготовлено 134 фахівці кримінальної міліції у справах дітей, служби у справах дітей, центрів соціальних служб.

Актуалізується питання створення в Україні системи ювенальної юстиції. Протягом останніх років неодноразово створювалися робочі групи з розробки концепції впровадження системи ювенальної юстиції, робота яких закінчувалась розробкою певних нормативно-правових актів. Проте вони так і не були прийняті.

У 2012 році питання створення нової законодавчої і нормативної бази та впровадження ювенальної юстиції знову стали пріоритетними. Були розроблені проект «Концепції створення ювенальної міліції України Міністерства внутрішніх справ України» та проект закону України «Про медіацію», підготовлені законодавчі пропозиції щодо реформування підрозділів кримінальної міліції у справах дітей і створення в уповноваженого підрозділу органів внутрішніх справ із профілактики правопорушень серед дітей. За участю Уповноваженого Президента з прав дитини у грудні 2011 року проведено робочу зустріч з питань дотримання прав і законних інтересів дітей, за результатами якої Міністерством внутрішніх справ України підготовлено пропозиції щодо внесення змін до Законів України «Про органи і служби у справах дітей і спеціальні установи для дітей», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» та «Про попередження насильства в сім'ї». Цей законопроект у 2012 році був прийнятий Верховною Радою України.

Підсумовуючи, варто підкреслити, що у 2011 році відбулися перші кардинальні зміни в існуючій системі профілактики правопорушень і надання допомоги неповнолітнім, які вступили в конфлікт із законом – на нормативно-правовому рівні визнана необхідність застосування відновних та проактивних методик. Сподіваємося, зміни, які розпочалися, сприятимуть створенню в державі повноцінної системи захисту прав дітей.

3.3. Діти-інваліди

Однією з гострих соціально-медичних проблем України є збільшення чисельності людей з інвалідністю. За даними Міністерства охорони здоров'я України, в Україні проживає 166 154 дитини з інвалідністю (або 2,08 % всього дитячого населення), спричинених вродженими вадами або хворобами, набутими після народження (у 2007 р. – 167 619 осіб або близько 1,9 % всього дитячого населення України). У цілому ж в Україні на початок 2011 року налічувалося 2,7 млн. осіб з інвалідністю, або майже 6 % загальної чисельності населення¹. З огляду на складну і зрегульовану систему встановлення інвалідності кількість інвалідів може зрости (у Європі – до 10 % загальної чисельності населення – люди з інвалідністю, а за даними Європейської академії з вивчення проблем дитячої інвалідності, для країн Центральної та Східної Європи і СНД «нормою» є 2,5 %, і лише при досягненні цього рівня може бути подальша стабілізація чисельності дітей-інвалідів). Це зумовлює необхідність підвищення ефективності заходів не тільки щодо виявлення хвороб, які призводять до інвалідизації дітей, а й активізації зусиль щодо створення середовища, сприятливого для реалізації прав цієї категорії дітей на охорону здоров'я, здобуття освіти, реалізації творчих здібностей тощо.

Відносини щодо забезпечення реалізації інвалідами, у тому числі дітьми-інвалідами, гарантованих на законодавчому рівні прав в Україні регулюються більш ніж 2 тисячами нормативно-правових актів, які охоплюють сфери освіти, зайнятості, транспорту, спорту, культури тощо. Зокрема, головними документами, що стосуються соціального захисту дітей-інвалідів, є закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» та «Про реабілітацію інвалідів в Україні». Крім того, затверджуються й реалізуються державні й регіональні програми, що спрямовані на розв'язання соціальних проблем осіб відповідної категорії. Відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» на дітей-інвалідів віком до 18 років їх законним представникам виплачується державна соціальна допомога. Крім того, до державної соціальної допомоги на дітей-інвалідів може бути призначена надбавка на догляд (див. р. 4.1).

¹ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2011 р., № 1164-р «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір// <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1164-2011-%D1%80>